

ΣΤΕΓΗ ΒΙΤΣΕΝΤΖΟΣ ΚΟΡΝΑΡΟΣ

Ἡ «φύση τῶν πραγμάτων»:
Ἀπὸ τῆ γένεση στὴ διάχυση καὶ τὴν πρόσληψη
τοῦ Ἐρωτόκριτου

Ἐπιμέλεια: Στέφανος Κακλαμάνης

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΑΝΑΤΥΠΟ

 ΣΤΕΓΗ
ΒΙΤΣΕΝΤΖΟΣ
ΚΟΡΝΑΡΟΣ

ΣΗΤΕΙΑ 2023

ἸΙ «φύση τῶν πραγμάτων»:
Ἄπὸ τῆ γένεση στὴ διάχυση καὶ τὴν πρόσληψη
τοῦ Ἐρωτόκριτου

Η έκδοση πραγματοποιήθηκε με την οικονομική υποστήριξη του
Υπουργείου Ναυτιλίας και Νησιωτικής Πολιτικής / Γενικής
Γραμματείας Αιγαίου και Νησιωτικής Πολιτικής

© ΣΤΕΦΗ ΒΙΤΣΕΝΤΖΟΣ ΚΟΡΝΑΡΟΣ

1η έκδοση : 500 αντίτυπα

Το σχέδιο στο εξώφυλλο είναι του Γιώργου Κόρδη

ΣΤΕΦΗ ΒΙΤΣΕΝΤΖΟΣ ΚΟΡΝΑΡΟΣ

Άστική Μη Κερδοσκοπική Έταιρεία

Β.Κορνάρου 97 & Καζαντζάκη, Σητεία 72300

τηλ. +30 28430 22042

e-mail: info@vitsenzoskornaros.org

<https://www.vitsenzoskornaros.org/>

ISBN: 978-618-85731-7-8

ΣΤΕΓΗ ΒΙΤΣΕΝΤΖΟΣ ΚΟΡΝΑΡΟΣ

Ἡ «φύση τῶν πραγμάτων»:
Ἀπὸ τῆ γένεση στὴ διάχυση καὶ τὴν πρόσληψη
τοῦ Ἐρωτόκριτου

Ἐπιμέλεια: Στέφανος Κακλαμάνης

 ΣΤΕΓΗ
ΒΙΤΣΕΝΤΖΟΣ
ΚΟΡΝΑΡΟΣ

ΣΠΤΕΙΑ 2023

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στέφανος Κακλαμάνης
(11)

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

ἐκ μέρους τῆς Α.Ε. τῆς Προέδρου τῆς Δημοκρατίας
κυρίας Κατερίνας Σακελλαροπούλου
ἀπὸ τὸν Γενικὸ Γραμματέα κ. Βασίλειο Παπαδόπουλο
(13)

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

Ἀλίκη Γαλανάκη & Γιώργος Γαλανάκης
(15)

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ

Ἢ «φύση τῶν πραγμάτων» στὸν *Ἐρωτόκριτο*
(19)

ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Πόλεμος καὶ εἰρήνη στὸν *Ἐρωτόκριτο*.
Ἕνας κώδικας τιμῆς ποὺ χάθηκε
(35)

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΙΟΥΡΤΣΑΚΗΣ

«Ὁ ἀτέλειωτος διάλογος τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας».
Ξαναδιαβάζοντας τὸν «Ἐρωτόκριτο» τοῦ Σεφέρη
(51)

ULRICH MOENNIG

Τὸ λογοτεχνικὸ εἶδος τοῦ *Ἐρωτόκριτου* καὶ ἡ θεωρία τῶν εἰδῶν
(67)

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΒΑΣΙΛΑΚΗ

Ἐρωτόκριτος-Ἰμπέριος:
Ἀπὸ τὸ πρότυπο σύνθεσης στὴν πρωτότυπη δημιουργία
(79)

ΕΡΡΙΚΑ ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗ
Ἀπεικονίσεις τῆς φιλιᾶς στὸν Ἐρωτόκριτο καὶ στὰ Trattati d'amore
(93)

ΜΑΡΙΑ ΧΡΙΣΤΙΑΝΑ ΠΑΣΣΟΥ
Ἀναζητώντας τὸ ποιμενικὸ ἀποτύπωμα στὸν Ἐρωτόκριτο
(111)

ΜΑΡΙΝΑ ΡΟΔΟΣΘΕΝΟΥΣ-ΜΠΑΛΑΦΑ
Ἡ παραδοξολογία τῆς φωτιᾶς στὸν Ἐρωτόκριτο
(139)

ΔΗΜΗΤΡΙΣ ΠΑΡΑΔΟΥΛΑΚΗΣ
Ἀπὸ τὸ ἐκκλησιαστικὸ κήρυγμα στὴν ποιητικὴ τέχνη:
Κύριλλος Λούκαρις καὶ Βιτσέντζος Κορνάρος
(163)

TUDOR DINU
Ἡ ὑποδοχὴ τοῦ Ἐρωτόκριτου στὸν ρουμανόφωνο χῶρο
τὸν 18ο καὶ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 19ου αἰώνα
(237)

ΝΙΚΟΣ ΜΑΥΡΕΛΟΣ
Οἱ μεταμορφώσεις τοῦ μυθιστορηματικοῦ εἴδους
ἀπὸ τὸν Ἐρωτόκριτο στὸ Φιλοθέου Πάρεργα
(247)

ΓΙΑΝΝΗΣ ΞΟΥΡΙΑΣ
«Αὐτὴ ἡ φλόγα τῆς καρδιάς»: ἀπὸ τὸν Ἐρωτόκριτο
στὰ φαναριώτικα στιχουργήματα καὶ τραγούδια
(267)

ΕΥΡΗΠΙΔΗΣ ΓΑΡΑΝΤΟΥΔΗΣ
Ὁ ποιητὴς Γεώργιος Σεφέρης καὶ ὁ Ἐρωτόκριτος
(295)

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΠΟΜΠΑΣ
Ἡ πολυδιάστατη προοπτικὴ
τῆς συλλογικῆς μετάφρασης τοῦ Ἐρωτόκριτου στὰ γαλλικά.
Μεταφραστικὲς μνῆμες καὶ πολιτισμικὲς προβολές
(329)

CRISTIANO LUCIANI

Ὁ Ἐρωτόκριτος: μετάφραση στὰ ἰταλικά καὶ ζητήματα ποιητικῆς
(341)

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΖΑΓΚΟΠΗΣ

Ἄμφι-Θέατρο, μεταπολίτευση, νεοελληνικὸ θέατρο:
Ὁ Ἐρωτόκριτος τοῦ Σπύρου Εὐαγγελιάτου στὸ κομβικὸ σημεῖο
(357)

ΣΤΑΜΑΤΙΑ ΛΑΟΥΜΤΖΗ & ULRICH MOENNIG

Διπλὴ ματιά: ὁ σκηνοθέτης ἐρμηνεύοντας,
ὁ ἐρμηνευτὴς σκηνοθετώντας.

Ὁ Μιχάλης Πιερῆς καὶ ὁ Ἐρωτόκριτος
(375)

ΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

(381)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Όταν τὸ 2003 στὴν ἐναρκτήρια ὁμιλία τοῦ Α΄ Διεθνoῦς Συνεδρίου «Ζητήματα ποιητικῆς τοῦ Ἐρωτόκριτου» ἐπανέφερα στὸ προσκήνιο τὸν ὄρο («Ἐρωτοκριτολόγος», ἀποθησαυρισμένο στὴ *Συναγωγή νέων λέξεων ὑπὸ τῶν λογίων πλασθεισῶν ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων* (Ἀθήνα 1900) τοῦ Στέφανου Κουμανοῦδη, ἤθελα νὰ ὑπογραμμίσω τὴν ἀνάγκη νὰ στραφεῖ πιά ἡ φιλολογικὴ ἔρευνα στὴ συστηματικὴ μελέτη τοῦ ἔργου, ἀντιμετωπίζοντας τὴ λογοτεχνικότητά του, πανθομολογούμενη μὲν, ἀλλὰ διόλου τεκμηριωμένη· καὶ ἔτσι νὰ ὑπερβοῦμε τὶς ὅποιες τριβές καὶ ἀσυμφωνίες σὲ ἱστοριογραφματολογικὰ θέματα ποὺ ἔμεναν ἀκόμα στὸν ἀέρα ἀπὸ πείσμα μᾶλλον παρὰ ἀπὸ ἐπιστημονικὴ ἀναγκαιότητα. Γιατὶ στὸ μεταξὺ, χάρις στὴ συστηματικὴ ἀναδίφηση τοῦ ἀρχαικοῦ ὕλικου τῆς ἐποχῆς ποὺ ἀφορᾷ τὴν Κρήτη, εἶχαν ἐπιβεβαιωθεῖ ὅλες οἱ πληροφορίες τῆς αὐτοβιογραφικῆς κατακλείδας τοῦ Ἐρωτόκριτου στὸ πρόσωπο τοῦ Βιτσέντζου Κορνάρου, γιοῦ τοῦ Ἰακώβου, καὶ κατανοηθεῖ οἱ κοινωνικὲς καὶ πολιτισμικὲς συνθῆκες στὴν Κρήτη τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰώνα. Στὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰώνα ἦταν πιά σαφές ὄχι μόνον σὲ μὲνα ὅτι τὸ ζήτημα τῆς ταυτότητας τοῦ ποιητῆ, συνεπῶς καὶ τῆς χρονολόγησής τοῦ ἔργου, εἶχε πιά κλείσει. Γιὰ μισὸ περίπου αἰώνα ὁ Κορναρολόγος εἶχε ἐκτοπίσει τὸν Ἐρωτοκριτολόγο ἀπὸ τὸ προσκήνιο, παρὰ τὶς λιγοστὲς ἀξιοπρόσεκτες μελέτες ἰδεολογικῆς καὶ αισθητικῆς ἀνάλυσης καὶ ἀποτίμησής τοῦ Ἐρωτόκριτου. Ἐχοντας πιά παρέλθει τὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ αἰώνα μας, ὅλα δείχνουν πῶς σὲ αὐτὸν θὰ ἀναδειχθεῖ ἡ πολύπτυχη δυναμικὴ τοῦ Ἐρωτόκριτου ὡς λογοτεχνήματος μακρᾶς πνοῆς ποὺ τὸν γέννησε ἓνας πολιτισμὸς ποὺ τότε ἀκριβῶς βρέθηκε στὴν πιὸ καλὴ του ὥρα.

Ὁ τόμος αὐτὸς σηματοδοτεῖ τὸν τρίτο κατὰ σειρά σταθμὸ μιᾶς πορείας ποὺ ξεκίνησε, ὅπως εἶπα, τὸ 2003 στὸ Ἰράκλειο/Ρέθυμνο καὶ συνεχίστηκε τὸ 2015 καὶ τὸ 2022 στὴ Σητεία, τὴ γενέτειρα τοῦ ποιητῆ Βιτσέντζου Κορνάρου. Περιέχει 17 μελέτες οἱ ὁποῖες εἶχαν σὲ μιὰ πρώτη μορφή παρουσιαστεῖ προφορικὰ ὡς ἀνακοινώσεις στὸ Γ΄ Διεθνὲς Συνέδριο ποὺ ὀργάνωσε ἡ «Στέγη Βιτσέντζος Κορνάρου» μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ εὐθύνη τοῦ γράφοντος στὴ Σητεία ἀπὸ 22-24 Ἰουλίου 2022 μὲ τίτλο: «Ἡ φύση τῶν πραγμάτων: ἀπὸ τὴ γένεση στὴ διάχυσή καὶ στὴν πρόσληψή τοῦ Ἐρωτόκριτου». Στὶς εἰδι-

κὰς παραμέτρος τοῦ Συνεδρίου αὐτοῦ ἀξίζει νὰ ὑπογραμμιστεῖ ἡ ὑποστήριξη τῆς Πολιτείας – τὸ Συνέδριο τέθηκε ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Α.Ε. τῆς Προέδρου τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας κυρίας Κατερίνας Σακελλαροπούλου καὶ ἡ ἔκδοση τῶν Πρακτικῶν του πραγματοποιεῖται μὲ τὴν οἰκονομικὴ ὑποστήριξη τοῦ Ὑπουργείου Ναυτιλίας καὶ Νησιωτικῆς Πολιτικῆς / Γενικῆς Γραμματείας Αἰγαίου καὶ Νησιωτικῆς Πολιτικῆς – καὶ ἡ ὀργάνωσή του ἀπὸ τὴ «Στέγη Βιτσέντζος Κορνάρου», δυὸ στοιχεῖα ποὺ γεννοῦν μεγάλη καὶ δικαιολογημένη αἰσιοδοξία γιὰ τὸ μέλλον αὐτῆς τῆς πρωτοβουλίας. Στὰ εἴκοσι χρόνια ποὺ ἔχουν περάσει, τὸ θεματικὸ αὐτὸ Συνέδριο κομίζει τρεῖς τόμους Πρακτικῶν μὲ πάνω ἀπὸ ἑξήντα (60) ἐργασίες τῶν πρὸ ἐγκριτῶν μελετητῶν τοῦ *Ἐρωτόκριτου* οἱ ὁποῖες πραγματεύονται ἕνα εὐρύτατο πεδίο εἰδικῶν θεμάτων ποὺ ἀγκαλιάζουν τὶς λογοτεχνικὲς συνιστώσες τοῦ ἔργου, τὶς καταβολές του καὶ τὶς ποικίλες ἐπιδράσεις ποὺ αὐτὸ ἄσκησε στὸν πολιτισμὸ μας.

Θὰ ἤθελα καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ νὰ ἐκφράσω τὶς εὐχαριστίες μου στοὺς ἀγαπητοὺς φίλους τῆς «Στέγης Βιτσέντζος Κορνάρου», γιὰ τὸν ἐνθουσιασμό, τὴν ἀμέριστη συμπαράσταση καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητά τους στὸν προγραμματισμὸ καὶ τὴν ὀργάνωση τοῦ Συνεδρίου. Ὅφειλω χάριτες στοὺς ἰδρυτές, χορηγοὺς καὶ ἐργάτες τῆς «Στέγης», τὴν Ἀλίκη καὶ τὸν Γεώργιο Γαλανάκη, ποὺ τόσο πολὺ ἀγαπᾶνε τὴ Σητεία, καὶ στοὺς πολύτιμους συνεργάτες τους καὶ φίλους γιὰ τὴν ἀφειδώλευτη προσφορά τους στὸν πολιτισμὸ ἐνὸς τόπου ποὺ γέννησε τὸν ποιητὴ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς παλληκαριᾶς. Τὸ Συνέδριο αὐτό, ὅπως καὶ οἱ παράλληλες ἐκδηλώσεις ποὺ τὸ πλαισίωσαν, ἦταν ὁ συλλογικὸς καρπὸς μιᾶς πρωτοβουλίας ποὺ θεμελιώθηκε στὸ ἄριστο περιβάλλον μέσα στὸ ὁποῖο συστάθηκε καὶ ἀνθεῖ ἡ «Στέγη Βιτσέντζος Κορνάρου».

Εὐχαριστῶ ἐπίσης τοὺς συνεργάτες τοῦ τόμου αὐτοῦ, συνοδοιπόρους στὴ μελέτη τοῦ *Ἐρωτόκριτου*, τῆς Κρητικῆς ποίησης στὰ χρόνια τῆς Ἀναγέννησης καὶ τῶν νεότερων χρόνων ἀλλὰ καὶ νέους ἐπιστήμονες ποὺ καταθέτουν ἐδῶ τοὺς πρώτους εὐχυμοὺς καρπὸς τῶν ἐρευνητικῶν τους κόπων, γιὰ τὴ συμμετοχὴ τους στὶς ἐργασίες τοῦ Συνεδρίου καὶ γιὰ τὴν ἀνταπόκρισή τους ὅπου χρειάστηκε. Ἔτσι, πρὶν καλὰ καλὰ συμπληρωθεῖ ἕνας χρόνος ἀπὸ τὴ διεξαγωγὴ τοῦ Συνεδρίου τὰ Πρακτικὰ του εἶναι στὴ διάθεση ὄλων.

Στέφανος Κακλαμάνης

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

ἐκ μέρους τῆς Α.Ε. τῆς Προέδρου τῆς Δημοκρατίας
κυρίας Κατερίνας Σακελλαροπούλου
ἀπὸ τὸν Γενικὸ Γραμματέα κ. Βασίλειο Παπαδόπουλο

Κυρίες καὶ κύριοι, ἀγαπητοὶ φίλοι,

Ὅταν πρωτοσυζητήσαμε μὲ τὴν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας γιὰ τὸ Συνέδριο, μοῦ ἐξέφρασε τὴ λύπη της ποὺ εἶναι τόσο κοντὰ στὴ μεγάλη ἐκδήλωση γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς Δημοκρατίας στὶς εἰκοσιτέσσερις (24) Ἰουλίου καὶ ἔτσι δὲ θὰ μπορούσε νὰ παρευρεθεῖ. Μοῦ ἀνέθεσε ὅμως νὰ ἀπευθύνω ἓνα θερμὸ χαιρετισμὸ σὲ ὅλους τοὺς Συνέδρους καὶ τοὺς Φίλους τῆς «Στέγης», σὲ ὅλους ὅσοι συνέλαβαν τὴν ἰδέα καὶ ἐργάστηκαν γιὰ τὸ Συνεδριὸ μας. Εὐχεται κάθε ἐπιτυχία στὶς ἐργασίες μας· μοῦ ἀνέθεσε ἐπίσης νὰ σᾶς συγχαρῶ γιὰ τὴν προσπάθεια αὐτή, ὄχι μόνο γιὰτὴ ἡ «Στέγη Βιτσέντζος Κορνάρος» προβάλλει καὶ ἀναδεικνύει ἓνα ἀπὸ τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἐλληνικῆς ποίησης καὶ ἓνα πολὺ μεγάλο δημιουργό, ἀλλὰ καὶ γιὰτὴ δείχνει τὸν δρόμο σὲ ὅλους τοὺς πνευματικὸς ἀνθρώπους στὴν Ἑλλάδα γιὰ τὴν ἀνάγκη θέσπισης τακτικῶν περιοδικῶν συνεδρίων προκειμένου νὰ προβληθεῖ σὲ διεθνή κλίμακα ἡ ἐλληνικὴ ποίηση.

Οἱ Ἕλληνες μέσα ἀπὸ τὶς συνεχεῖς προσαρμογές –στοχαστικὲς προσαρμογές ὅπως λέει καὶ ὁ Καβάφης– καὶ μεταμορφώσεις τοὺς ἐπὶ τριάντα αἰῶνες δὲν ἔπαψαν ποτὲ νὰ γράφουν, νὰ ἀπαγγέλουν καὶ νὰ τραγουδοῦν ποίηση. Ὅπως εἶπε καὶ ὁ Ἐλύτης στὴν τελετὴ ἀπονομῆς τοῦ Νόμπελ, δὲν πέρασε οὔτε ἓνας αἰῶνας ποὺ νὰ μὴ γραφτεῖ, νὰ μὴν ἀκουστεῖ ποίηση στὴν Ἑλληνικὴ γλῶσσα. Γνωρίζετε ὅτι τὸ Παγκόσμιο Συνέδριο γιὰ τὸν Καβάφη γίνεται ἐκτὸς Ἑλλάδος, στὴν Αἴγυπτο, καὶ τὸ Παγκόσμιο Συνέδριο γιὰ τὸν Σεφέρη ἐπίσης ἐκτὸς Ἑλλάδος, στὴν Κύπρο. Εἶναι λοιπὸν μιὰ σπουδαία πρωτοβουλία, ὄχι μόνο γιὰ τὴ Σητεία, ὄχι μόνο γιὰ τὴν Κρήτη, ὄχι μόνο γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἀλλὰ καὶ διεθνῶς αὐτὴ ποὺ ὑλοποιεῖται σήμερα στὴ «Στέγη Βιτσέντζος Κορνάρος», ὥστε νὰ θεσμοθετηθεῖ πιά ἓνα συνέδριο γιὰ τὸν Κορνάρο σὲ τακτικὴ βάση στὴν Ἑλλάδα. Ἡ προβολὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἀποτελέσει ἀπὸ τὴν πρώτη μέρα μιὰ ὑψίστη προτεραιότητα γιὰ τὴν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας καὶ γι' αὐτὸ ἔθεσε καὶ αὐτὸ τὸ συνέδριο ὑπὸ τὴν αἰγίδα Της.

Καλὴ μας ἐπιτυχία!

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

Ἡ «Στέγη Βιτσέντζος Κορνάρος» χαιρετίζει τὴν ἔκδοση τῶν Πρακτικῶν τοῦ Διεθοῦς Συνεδρίου «*Ἡ φύση τῶν πραγμάτων*»: ἀπὸ τὴ γένεση στὴ διάχυση καὶ τὴν πρόσληψη τοῦ *Ἐρωτόκριτου*. Καὶ ἔχει κάθε λόγο νὰ χαίρεται, ἀφοῦ ἡ ὀργάνωση τοῦ Συνεδρίου καὶ ἡ δημοσίευση τῶν ἐργασιῶν του λίγους μόλις μῆνες μετὰ τὴ διεξαγωγή του ἀποτελοῦν ἀπὸ τεκμήριο τῆς γόνιμης συνεργασίας της μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ κοινότητα καὶ τῆς βούλησός της νὰ συνδράμει μὲ ὅλες της τὶς δυνάμεις στὴν πρόοδο τῶν ἐρωτοκρίτειων σπουδῶν καθὼς καὶ στὴν ὑποστήριξη κάθε ὑγιoῦς πρωτοβουλίας ποὺ προωθεῖ τὸν πνευματικὸ πολιτισμὸ τῆς Σητείας καὶ τῆς Κρήτης στὸν κόσμο. Σὲ αὐτὴν τὴν προσπάθεια, ποὺ ξεκίνησε πρὶν ἀπὸ τέσσερα χρόνια, καὶ στηρίχθηκε στοὺς ἀνθρώπους της καὶ στοὺς φίλους της, ἀποφασιστικὴ ἦταν ἡ βοήθεια τοῦ φίλου καθηγητῆ Στέφανου Κακλαμάνη, μὲ τὴν ἔμπρακτη βοήθεια τοῦ ὁποῖου σχεδιάστηκε καὶ υλοποιήθηκε τὸ Συνέδριο τὸν περασμένο Ἰούλιο μὲ μιὰ σειρὰ δράσεων ποὺ τὸ προετοίμασαν καὶ τὸ πλαισίωσαν (σεμινάρια, ἔκθεση ζωγραφικῆς («τὸ ἀγάπης τὸ καμίνι») τοῦ Γιώργου Κόρδη, «ὁ δικός μου Ἐρωτόκριτος») καὶ τὸ ἀνέδειξαν ὡς μιὰ ἀπὸ τὶς σημαντικότερες συνεδριακὲς ἐκδηλώσεις τοῦ 2022 στὸν τόπο μας. Τὸ ὅτι τὸ Συνέδριο ἀξιώθηκε νὰ τεθεῖ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Α.Ε. τῆς Προέδρου τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας κυρίας Κατερίνας Σακελλαροπούλου δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ δηλώνει τὴν σημασία τῆς πρωτοβουλίας μας αὐτῆς καὶ νὰ θέτει τὴ «Στέγη Βιτσέντζος Κορνάρος» μπροστὰ σὲ μιὰ νέα ὅσο καὶ ἀπαιτητικὴ προοπτικὴ. Ἡ προσφορὰ τοῦ Στέφανου Κακλαμάνη στὴ «Στέγη» εἶναι γενναία καὶ ἀνιδιοτελής· τὸν εὐχαριστοῦμε ἀπὸ καρδιάς γι' αὐτό. Γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ Συνεδρίου ἐργάστηκαν ἄοικνα ὁ Ἀντώνης Ἀνηψητάκης, ἡ Μαρία Γιαννακάκη, ἡ Κατερίνα Γουλιέλμου, ὁ Ἀθανάσιος Ζαγκότης, ἡ Μαριάννα Κατηφόρη, ἡ Ἑλλη Πουλακάκη, ἡ Τζίνα Στεπανιάν, ἡ Δέσποινα Χατζηδάκη, ὁ Ἐλευθέριος Περρωτῆς καὶ ἡ Σοφία Φουστέρη· ἄς ἔχουν καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ τὶς πιὸ θερμὲς εὐχαριστίες μας.

Ἡ ἔκδοση τῶν Πρακτικῶν τοῦ Συνεδρίου πραγματοποιεῖται μὲ τὴν οἰκονομικὴ ὑποστήριξη τοῦ Ὑπουργείου Ναυτιλίας καὶ Νησιωτικῆς

Πολιτικῆς / Γενικῆς Γραμματείας Αιγαίου καὶ Νησιωτικῆς Πολιτικῆς.
Ἡ «Στέγη Βιτσέντζος Κορνάρος» ἐκφράζει εὐχαριστίες πρὸς τὸν Ὑπουργὸ κύριο Γιάννη Πλακιωτάκη γιὰ τὴ στήριξη καὶ τὴν ἀδιαπραγμάτευτη ἀρωγή του στοὺς σκοποὺς καὶ τοὺς στόχους τῆς. Ἐμεῖς συνεχίζουμε.

Ἀλίκη Γαλανάκη & Γεώργιος Γαλανάκης

Ὁ Ἐρωτόκριτος: μετάφραση στὰ ἰταλικά
καὶ ζητήματα ποιητικῆς

Ἦ εἰσήγηση αὐτὴ θὰ ἐπικεντρωθεῖ στὴν πρόσφατη ἐμπειρία μου ἀπὸ τὴ μετάφραση τοῦ ἀριστουργήματος τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας τοῦ 17ου αἰώνα, τοῦ Ἐρωτόκριτου.¹ Θὰ ξεκινήσω ἀπὸ μιὰ ἐρώτηση: πῶς δικαιολογεῖται ἡ ἔκδοση μιᾶς νέας ἰταλικῆς μετάφρασης τοῦ ποιήματος τοῦ Κορνάρου; Μέχρι τώρα οἱ ἰταλόφωνοι μελετητὲς εἶχαν στὴ διάθεσή τους τὴ μετάφραση ποὺ προσέφερε ὁ Francesco Maspero πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια, τὸ 1975, γιὰ τὶς ἐκδόσεις Bietti τοῦ Μιλάνου. Ὅπως εἶναι γνωστό, ἀνάμεσα στοὺς κύριους στόχους ποὺ μποροῦν νὰ ἐπιδιωθοῦν σὲ μιὰ ἰδανικὴ μετάφραση ὅποιουδήποτε κειμένου εἶναι ἀσφαλῶς ἡ ἐπάρκεια καὶ ἡ συνοχή. Βασικὸ καθήκον τοῦ μεταφραστῆ γιὰ νὰ πετύχει αὐτοὺς τοὺς στόχους εἶναι νὰ μπορεῖ νὰ ἐκτελεῖ διάφορους μεταφραστικούς μετασχηματισμοὺς καὶ προσαρμογές, ἔτσι ὥστε τὸ κείμενο στὴ γλώσσα του νὰ μεταφέρει μὲ τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ ἀκρίβεια ὅλες τὶς πληροφορίες τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου, τηρώντας παράλληλα τοὺς κατάλληλους γλωσσικοὺς κανόνες τῆς γλώσσας της.

Ὁ θεωρητικὸς ὀρισμὸς τῆς «ὀλικῆς μετάφρασης» (στὰ ἀγγλικά total translation) περιλαμβάνει, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ κείμενο στὴ γλώσσα ἀπόδοσης, ὅλες τὶς πληροφορίες ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ ἔργο καὶ τὰ τεχνικά, ὑφολογικά καὶ γλωσσικά χαρακτηριστικά του, καθὼς καὶ μὲ τὸν συγγραφέα, τὴ χρονολογία, τὴ γεωγραφικὴ περιοχὴ καὶ ἄλλα πολλὰ στοιχεῖα. Στὴν προτεινόμενη προοπτικῇ, ὁ μεταφραστὴς πρέ-

1. Cristiano Luciani (ἐπιμ.), Vicentzos Kornaros, *Erotokritos. Romanzo d'amore e cortesie*, testo, traduzione e note, Ἀθήνα, ETPbooks, 2020. Ἡ φιλοσοφία τῆς μετάφρασής μας ἔχει πολλὰ κοινὰ σημεῖα μὲ τοὺς προβληματισμοὺς ποὺ ἀνέφερε ὁ μεταφραστὴς τοῦ ἔργου στὰ οὐκρανικά. Βλ. Василь Степаненко (Βασίλ Στεπανένκο), *Віцєндзос Корнарос, Еротокритум*, Κίεβο 2016. Γιὰ τὶς μεταφραστικὲς μεθόδους αὐτοῦ τοῦ ἔργου βλ. Zharikova Yu.V., Chelpanova, «Деякі перекладацькі трансформації при перекладі з новогрецької мови на українську твору “Еротокрит” В. Степаненком» («Ὀρισμένους μετατροπὲς κειμένου στὴ μετάφραση ἀπὸ τὰ νεοελληνικά στὰ οὐκρανικά τοῦ ἔργου Ἐρωτόκριτος ἀπὸ τὸν Β. Στεπανένκο»), *Trends in the Development of Modern Scientific Thought. Abstracts of X International Scientific and Practical Conference*, Vancouver (Canada November 23-26), 2020, σ. 609-612.

πει να αναλάβει, τουλάχιστον σε όρισμένες ειδικές περιπτώσεις, το λεγόμενο «μεταφραστικό υπόλειμμα», δηλαδή όλες τις πληροφορίες που δεν παρέχει το κείμενο-πηγή στον αποδέκτη.

Η επιλογή του μεταφραστή να αντιμετωπίσει το έργο ενός ποιητή της ώριμης Κρητικής λογοτεχνίας, όπως του Κορνάρου, σημαίνει πρωτίστως τη διερεύνηση του κοινωνικού και πολιτισμικού πλαισίου που επικρατούσε στην Κρήτη στα τέλη του 16ου και στις αρχές του 17ου αιώνα και των σχέσεων του δημιουργού του με το Ιταλικό πολιτισμικό υπόβαθρο, αλλά και με την παράδοση της προγενέστερης και σύγχρονης Κρητικής λογοτεχνίας.

Όστόσο, δεν θέλω να επεκταθώ εδώ σε θεωρητικά ζητήματα της μετάφρασης, προτιμώ μάλλον να επανέλθω στην πραγματική μετάφραση στα Ιταλικά του *Ερωτόκριτου*.

Μια ήθικη υποχρέωση απέναντι στο έργο και στον συγγραφέα του με όδηγησε να προτείνω μια νέα Ιταλική μετάφραση μετά από εκείνη του Maspero· κι αυτό, γιατί η Ιταλία υπήρξε η έστια όλων εκείνων των πολιτιστικών και πολιτικών παραγόντων που συνόδευσαν την ώριμανση του *Ερωτόκριτου*, ο οποίος πρωτοεκδόθηκε στη Βενετία το 1713, καθώς και πολλών άλλων έργων της Κρητικής λογοτεχνίας. Από την Ιταλία έρχεται η πεζογραφική διασκευή του γαλλικού μυθιστορήματος *Paris et Vienne* του Pierre de la Cypède, το οποίο χρησίμευσε στον Κορνάρο για τη δομή του μυθιστορήματός του, και στην Ιταλία ο ποιητής οφείλει τις ποιητικές υπερδομές που βοήθησαν να στολιστεί καλλιτεχνικά το υλικό του (χάρη στα ποιητικά πρότυπα και τις πραγματείες που παρουσίασαν, λ.χ., ο Δάντης, ο Πετράρχης, ο Ariosto και ο Tasso). Η σύνδεση με την Ιταλία είναι πολύ στενότερη από ό,τι μπορεί κανείς να φανταστεί.

Η Ιταλική γλώσσα στη μετάφραση που προτείνουμε είναι ένα εργαλείο εξυπηρέτησης, που ρέπει κατά το δυνατόν προς την άμεση απόδοση του νοήματος, το οποίο απορρέει από το βασικό στοιχείο του μονόστιχου στίχου ή, μάλλον, του δίστιχου (δεδομένου ότι ο Κορνάρος, όπως πολλοί ποιητές που υιοθετούν τη ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία, συνέλαβε και συνέθετε το κείμενό του σε δίστιχα, όπως ο Δάντης συνέλαβε και συνέθετε τη *Θεία Κωμωδία* σε τρίστιχα), για τον λόγο αυτό το έλληνικό κείμενο παραμένει αντικριστά της μετάφρασης, ώστε ο άμύητος αναγνώστης να έχει μια γεύση του ελληνικού κειμένου, ενώ ο μυημένος αναγνώστης να μπορέσει να ελέγξει άμεσα την ποιότητα της μετάφρασης.

Συνεπείς σε αυτή την προσπάθειά μας, επιλέξαμε να μεταφράσουμε το ποίημα σε πεζό λόγο, αλλά οργανωμένο κατά στίχους, οι οποίοι είναι απόλυτα έναρμονισμένοι με εκείνους του πρωτοτύπου

(ἐνῶ ἡ μετάφραση τοῦ Maspero ἀριθμεῖ ἀνεξήγητα μερικὲς ἑκατο-
ντάδες στίχους παραπάνω). Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, μιὰ μετάφραση σὲ
πεζὸ λόγο, ὅπως ἡ δική μας, φυσικὰ ἀπέχει ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη ἀναπα-
ραγωγὴ τοῦ ποιητικοῦ ὕφους τοῦ πρωτοτύπου –ὁ μεταφραστὴς ἐπι-
κεντρώνεται περισσότερο στὴν πιστότητα τοῦ νοήματος, παραιτούμε-
νος πρόθυμα ἀπὸ τὴν ἀπόδοση τῶν σημαινόντων, ἔχοντας ἐπίγνωση
ὅτι μιὰ τέτοια ἐπιμέρους ὑπηρεσία, γιὰ τὸν ἀπαιτητικὸ ἀναγνώστη
(τοῦ ὁποῖου ἡ γλῶσσα τοῦ Κορνάρου δὲν τοῦ εἶναι ἄγνωστη) μπορεῖ
νὰ ἰκανοποιηθεῖ μὲ τὴν ἀνάγνωση τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου.

Στὴν πραγματικότητα, ἰδίως ὅσον ἀφορᾷ τὰ περιγραφικὰ μέρη
τοῦ ποιήματος, τὰ ὁποῖα ὑπονοοῦν μιὰ σχετικά ἀπλή καὶ προβλέψι-
μη ρητορική, ποὺ ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ παρομοιώσεις ποὺ ἐξη-
γοῦν τὴν περιγραφόμενη κατάσταση (ἐρωτικὸ συναίσθημα, ἀπορία,
ἀπογοήτευση, ἐλπίδα κ.ἄ.), ὁ μεταφραστὴς μπορεῖ νὰ βρῖσκει εὐκο-
λότερα ἀντιστοιχίες στὴ γλῶσσα του· ἐντελῶς διαφορετικὰ εἶναι ὅταν
ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσει τὰ λυρικά-μεταφορικὰ μέρη, ποὺ ἐκφράζονται
συμβατικὰ σὲ μιὰ ἰδιωματικὴ γλῶσσα, γιὰ τὰ ὁποῖα εἶναι ἀπαραί-
τητο νὰ ξεπεράσει τὴ δυσκολία τῆς ἄμεσης ἀπόδοσης μὲ τὴ χρῆση
(ἀναλυτικῶν) λύσεων, οἱ ὁποῖες δὲν εἶναι καὶ πολὺ ποιητικὲς.

Ἡ σχέση μὲ τὸ νόημα τῆς περιγραφῆς ὤθησε τὸν μεταφραστὴ νὰ
ἀναλάβει τὴν εὐθύνη νὰ εἶναι καὶ («κριτικὸς ἐκδότης») τοῦ πρωτότυ-
που κειμένου παρεμβαινόντας σὲ ὀρισμένα σημεῖα τοῦ κειμένου τῆς
(«μεγάλης») ἔκδοσης τοῦ *Ἐρωτόκριτου* ἀπὸ τὸν Ἀλεξίου. Ἐνα παρά-
δειγμα: τὸ δίστιχο B605-606, ποὺ ὁ Αλεξίου ἐξοβέλισε στὴν ἔκδοσή
του, ἀφοῦ ἀπουσιάζει ἀπὸ τὸν ἔντυπο μάρτυρα τοῦ 1713, ἐνῶ ὑπάρ-
χει στὸ χειρόγραφο (καὶ στὴν κριτικὴ ἔκδοση τοῦ Ξανθοῦδίδη), τὸ
ἔχουμε ἐπαναφέρει στὸ κείμενο. Στὴν πραγματικότητα, χωρὶς τὸ δί-
στιχο αὐτὸ ἡ παρομοίωση τοῦ πουλιοῦ ποὺ σχολιάζει τὴν πτώση τοῦ
Χαρίδημου στὰ δίκτυα τοῦ Ἐρωτα, θὰ παρέμενε χωρὶς τὸ συγκριτικὸ
τοῦ στοιχεῖο (τὸν ἱππότη):

μά, σὰν ὁποῦ πολλὲς φορὲς αὐτεῖνοι οἱ περισσάρου
κομπώνουνται καὶ πιάνουνται στὸ δίκτυ σὰν τὸ ψάρι,
ἔτσι κι αὐτὸς ἐπιάστηκε μὲ δίκως νὰ θελήσῃ
στοῦ Ἐρωτα τὰ βάσανα, καὶ δὲ μπορεῖ νὰ γλύσῃ
B603-606

Ma come questi tipi convinti prima o poi
restano intrappolati e presi come pesci nella rete,
così senza volerlo, fu preso anche lui
nelle morse di Amore e non riuscì a sfuggirgli.

Κριτικές παρεμβάσεις στο έλληνικό κείμενο που προτείνουμε υπάρχουν αρκετές και όλες καταγράφονται στις σημειώσεις των σχολίων (σ. 621-644), πράγμα που μάς απαλλάσσει από το να ασχοληθούμε εδώ με τη φιλολογική αυτή πτυχή. Μια άλλη επισήμανση, ύφολογικού χαρακτήρα, ή οποία δεν είναι εύκολο να διατηρηθεί σε μια ιταλική μετάφραση χωρίς να αλλοιωθεί ή λογική τής χρονικής ακολουθίας (*consecutio temporum*), αφορά τη χρήση του συνδυασμού των ρηματικών χρόνων παρελθόντος/παρόντος ή ένεστώτα/παρελθόντος, τον οποίο ο ποιητής αρχίζει να χρησιμοποιεί από το A85 («ήπρασε και ξετρέχει») και τον διατηρεί ως ύφολογικό χαρακτηριστικό («ή μετάπτωση αυτή των χρόνων από ένεστώτα σε παρωχημένο είναι συχνή»), στοιχείο που παρατήρησε ο Αλεξίου σε σχόλιο στο Δ1849,² αποδίδοντάς τον άλλοτε σε μετρικούς λόγους και άλλοτε για να επισημανθεί ή ψυχολογική συμμετοχή του Ποιητή στον κορμό τής αφήγησης.³

Πρέπει επίσης να τονίσουμε ότι το έμμετρο μυθιστόρημα του Κορνάρου συνδέεται στενά, όχι μόνο με τις αξίες και τον πολιτισμό τής Κρήτης, αλλά και με τις πιο οικουμενικές ανθρώπινες αξίες, όπως την αρετή και την προσωπική αξιοπρέπεια, την έπιμονή και την ανιδιοτέλεια, την πίστη και το πάθος. Οι αξίες αυτές αποτελούν μάλιστα αναπόσπαστο μέρος του έκπτωτου κόσμου του αναγεννησιακού ίπποτισμού, ο οποίος μεταφέρθηκε στην Κρήτη μέσω λογοτεχνικών κοινών τόπων και πολιτιστικών έπιρροών τής δυτικής παιδείας. Για τους λόγους αυτούς, προσπάθησαμε να μεταφράσουμε το ποίημα με μια κίνηση, βυθίζοντας τον έαυτό μας νοερά στο πλαίσιο και στην κρητική πραγματικότητα του 17ου αιώνα, χωρίς να χάσουμε το άρωμα του πρωτότυπου κειμένου, το οποίο κράτησαμε πάντοτε δίπλα μας (ή έκδοση με το πρωτότυπο κείμενο αντικριστά προορίζεται ως όπτική μαρτυρία αυτής ακριβώς τής περίπτωσης).

Σε ό,τι αφορά τους προβληματισμούς τής μετάφρασης του *Ερωτόκριτου* στην ιταλική γλώσσα, μπορούμε να ξεκινήσουμε από την αξιολόγηση που διατύπωσε ο Κριαράς το 1977 για τη μετάφραση του Maspéro.

2. Βιτσέντζος Κορνάρος, *Ερωτόκριτος*. Κριτική Έκδοση, Εισαγωγή, Σημειώσεις, Γλωσσάριο Στυλιανός Αλεξίου, Αθήνα, Έρμη, 2008, σ. 435.

3. Σχετικά με την έναλλαγή παρελθοντικού και ένεστώτα χρόνου στον ίδιο στίχο, βλ. τις παρατηρήσεις του Massimo Peri, «Sul sistema narrativo dei canti popolari greci», *Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici*, τχ. 54 (2017), 263-265 (σύμφωνα με τις όποιες ο ένεστώτας «δραματοποιεί» τη συμμετοχή του άφηγητή στο άφηγούμενο γεγονός).

Ἄς διαβάσουμε πρώτα τὴν προειδοποίηση τοῦ Ἰταλοῦ μεταφραστῆ.⁴ Δήλωνε τότε ὁ Maspero:

«Ἡ μετάφρασή μου ἀκολουθεῖ τὸ πρωτότυπο κείμενο κατὰ στίχο καὶ παραμένει πιστὴ σὲ αὐτὸ ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερο, χωρὶς ὡστόσο νὰ στερεῖται τῆς σαφήνειας καὶ τῆς εὐχέρειας τῆς γλώσσας (τουλάχιστον τὸ ἐλπίζω). Χρησιμοποίησα μιὰ ἀπλὴ καὶ κατανοητὴ ἰταλικὴ γλώσσα, καθὼς ἀπλὴ καὶ κατανοητὴ εἶναι ἡ γλώσσα ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Ἕλληνας ποιητής. Στὴν πραγματικότητά, ἤθελε νὰ διαβαστεῖ καὶ νὰ γίνεи κατανοητὸς ἀπὸ ἕνα εὐρὸν κύκλο ἀναγνωστῶν, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τοὺς πιὸ ταπεινοὺς καὶ ἀγράμματους. Γιὰ τὶς ὅποιες ἐλλείψεις ποὺ μπορεῖ νὰ μοῦ διέφυγαν στὴ μετάφραση, πιστεύω ὅτι ἡ ἔκταση τοῦ ἔργου καὶ ἡ ὄχι πάντα εὐκόλῃ ἐρμηνεία τοῦ κειμένου εἶναι τέτοιες ὥστε νὰ κερδί-
σουν τὴ συγγνώμη τοῦ ἀναγνώστη».⁵

Ἀπὸ θεωρητικὴ ἄποψη, οἱ ὑποθέσεις αὐτὲς μποροῦν νὰ κριθοῦν λογικῆς καὶ ἀπολύτως δικαιολογημένες, ὅμως εἶναι κρίμα ποὺ ὁ μεταφραστὴς δὲν ἀκολούθησε πλήρως αὐτὸ ποὺ εἶχε θέσει ὡς στόχο. Τὰ παραδείγματα ποὺ ἀκολουθοῦν ἔχουν ὡς ἀφορμὴ κυρίως τὴν ἀνάλυση τοῦ Κριαρᾶ, ἡ ὁποία περιορίζεται στὴ μετάφραση τοῦ Πρώτου Μέρους, συμπληρωμένη μὲ δικῆς μας ἐπισημάνσεις. Ἄς τὰ δοῦμε συνοπτικά:

Θέλει σ' ἐκεῖνο τὸν καιρὸ τὸ πρικοριζικό του
καὶ πράμα ποὺ δὲν ἤμοιαζε βάνει στὸ λογισμό του.
A87-88

Ed ecco che Erotocrito vuole la sua rovina:
si ripromette cosa che a lui non conveniva.
Maspero

Nel frattempo il suo amaro destino volle
che si incaponisse su qualcosa per lui sconveniente
Luciani

Τὸ ὑποκείμενο τῆς πρότασης αὐτῆς –ὅπως ἤδη ὑπογράμμισε ὁ Κριαρᾶς– εἶναι «τὸ πρικοριζικό του» καὶ ὄχι ὁ Ἐρωτόκριτος, ὁ

4. Πρβλ. Ἐμμανουὴλ Κριαρᾶς, «Μιὰ ἰταλικὴ μετάφραση τοῦ Ἐρωτόκριτου καὶ τὸ κείμενο τοῦ Κορνάρου», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, 16 (1977), 77-93.

5. Βλ. Vincenzo Cornaro, *Erotocrito*, introduzione, traduzione e note di Francesco Maspero, Milano Bietti, 1975, σ. XXVI (Nota sulla traduzione).

ὁποῖος στὸν ρόλο ποὺ τοῦ ἀναθέτει ὁ Maspero στὴ μετάφρασή του θὰ ἐμφανιζόταν ὡς ὁ δρῶν, τὸ «ἐνεργοῦν» πρόσωπο, αὐτὸς ποῦ, ἐν ὀλίγοις, ἐλέγχει τὴ μοῖρα του, πράγμα ἐντελῶς ξένο μὲ τὴν ἀντίληψη τοῦ Κορνάρου, ποὺ ἀναγνωρίζει πάντοτε στὸ πεπρωμένο, στὴ μοῖρα, στὴν τύχη, τὸν ρόλο τοῦ ρυθμιστῆ τῶν ἀνθρώπινων πράξεων.

ἄμε ταχιά, πήγαινε ἀργά, θώρειε τὴν Ἄρετούσα.

A91

Frequentando la reggia, *un dì vide* Aretusa

Maspero

ogni volta che andava, *mattina o sera, notava* Aretusa

Luciani

Ἐδῶ ἡ παρατήρηση τοῦ Κριαρᾶ ἐμφανίζει ἐρμηνευτικὲς ἀνακρίβειες σὲ γραμματικὸ ἐπίπεδο: «Ἀπὸ ἀποψη φραστικὴ εἶναι πολὺ ζωντανότερη ἢ διατύπωση τοῦ Κορνάρου, καθὼς χρησιμοποιοῦνται δύο προστακτικὲς ἀντὶ παρατατικοῦ τῆς μετάφρασης».⁶ Ἦ εἰκόνα ποὺ δημιουργεῖ ὁ Κορνάρος εἶναι αὐτὴ τῆς προοδευτικῆς, σταδιακῆς (ὄχι ἄμεσης!) αὐξήσεως τοῦ πόθου ἀπὸ τὸν Ἑρωτόκριτο, ὁ ὁποῖος, ἐνῶ συγνάζει στὸ παλάτι («ἔστοντας καὶ καθημερινῶς νὰ πηγαῖν στὸ παλάτι»), λέει στὸν A89), ἔτυχε νὰ ἀτενίζει τὴν Ἄρετούσα. Συνεπῶς, τόσο ὁ Κριαρᾶς ὅσο καὶ ὁ Maspero δὲν ἐρμηνεύουν τὰ πράγματα σωστά. Δὲν ὑπάρχουν δύο «προστακτικὲς» στὴν πρόταση –*πήγαινε* καὶ *θώρειε* εἶναι παρατατικοὶ χωρὶς αὐξηση (ἢ μὲ ἀποφυγὴ τῆς αὐξήσεως, ἂν κάποιος ἔγραφε *πήγαινε* καὶ *θώρειε*).⁷ Ἐπιπλέον, στὴ μετάφρασή του, ὁ Maspero χρησιμοποιεῖ τὸν ἄριστο (*vide*, διαστρέφοντας ἐπιπλέον τὴν ἐρμηνεία μὲ τὴν προσθήκη ἑνὸς ἀνύπαρκτου *un dì / μιὰ μέρα*, ποὺ περιορίζει τὴν ἐξακολουθητικὴ ἐνέργεια τοῦ ρήματος), ἀπολύτως ἀνεφάρμοστο γιὰ νὰ ἀποδώσει τὴν ἐξέλιξη τῆς διαδικασίας τοῦ ἔρωτα, γιὰ τὴν ὁποία ὁ παρατατικὸς εἶναι ὑποχρεωτικὸς σὲ αὐτὸ τὸ ἀφηγηματικὸ πλαίσιο (ὅπου ἄλλωστε ὅλοι οἱ χρόνοι εἶναι στὸν ἴδιο ρηματικὸ χρόνο μὲ βάση τὴν ἀφήγηση τοῦ ποιητῆ)· ἐν ὀλίγοις, ὁ Ἑρωτόκριτος δὲν ἔμεινε κεραυνόπληκτος! Ἄλλωστε ὁ ἴδιος ὁ ποιητῆς τὸ διευκρινίζει: «ἀγάλι σ' ἔρωτιὰ καὶ πόθον ἐκινᾶτο» (A93).⁸

6. Κριαρᾶς, «Μιὰ ἰταλικὴ μετάφραση τοῦ Ἑρωτόκριτου», ὁ.π., σ. 83.

7. David Holton κ.ἄ., *The Cambridge Grammar of Medieval and Early Modern Greek*, τ. 3, Cambridge University Press, 2019, σ. 1391 καὶ 1571.

8. Κατὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ἔρωτα ἐμφανίζονται στὰ πρόσωπα ὀρισμένα συμπτώ-

Ἡ ἀπόδοση τοῦ Maspero εἶναι πολὺ χαλαρὴ καὶ γενικὴ, καθὼς «προδίδεται ἡ ζωντάνια τοῦ πρωτοτύπου».⁹ Καὶ ἀκόμη:

κι ὅπου μᾶς παίρνει τὴ ζωὴν ὄντε μᾶς πιάση μάχη.

A153

ella *mi* ha mosso guerra e il vivere *mi* toglie.

Maspero

e che può toglierci la vita, se si adira contro *di noi*

Luciani

Τὸ ὑποκείμενο τῆς πρότασης, ἡ κόρη τοῦ βασιλιᾶ, εἶναι σωστὸ στὴ μετάφραση τοῦ Maspero, ἐνῶ ὁ Κριαρὰς πιστεύει ὅτι τὸ ἐρμήνευσε λαθασμένα ὡς βασιλιάς (ὁ ἀφέντης)· εὐστοχὴ εἶναι, ἀντίθετα, ἡ κριτικὴ τοῦ τελευταίου γιὰ τὴ μετατροπὴ τῆς πρώτης προσωπικῆς ἀντωνυμίας στὸν πληθυντικὸ ἀριθμὸ *mās* (ὑπογραμμισμένη δύο φορές) σὲ ἐνικὸ ἀριθμὸ *mi... mi*, ἡ ὁποία ἀδέξια προσωποποιεῖ τὴν ἐξουσία τῆς πριγκίπισσας πάνω στὸν Ἐρωτόκριτο, μιὰ ἀναφορὰ ἀντίθετη μὲ τὴ στάση τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ βασιλείου.¹⁰

Ἄν ὁ Κριαρὰς διαπίστωσε μόνον τὴν παράλειψη κάποιων λέξεων στὴ μετάφραση, ἐμεῖς μπορούμε νὰ ἐπιβεβαιώσουμε ὅτι καὶ ἄλλοι ὑπάρχουν πολλὲς παραλείψεις ὀλόκληρων διστίχων, σχεδὸν σὲ κάθε σελίδα, παρόλο τὸ πλεόνασμα στίχων στὴ μετάφραση σὲ σύγκριση μὲ τὸ πρωτότυπο.

Μαγὰρι νὰ 'το βολετό, μαγὰρι νὰ τὸ μπόρου
νὰ μὴν τὸν εἶχα στὴν καρδιά, συχνιὰ νὰ τὸν ἐθώρου,
μὰ ἐπιάστηκα σὰν τὸ πουλί, πλιὸ δὲ μπορῶ νὰ φύγω
κι ὡς κ' ἐδεπὰ πὺ σοῦ μιλιῶ, ἐκεῖνον ἀξανοίγω.

A1617-20

Magari lo potessi, magari avessi modo
di non averlo in cuore, *ma di vederlo spesso*,
ma come un uccellino, invece, sono presa,

ματα· δύο ἀπὸ αὐτά, ἡ ἀϋπνία καὶ ἡ ἀνορεξία, πὺ θεωροῦνται ἀλληλένδετα ἀπὸ τὴ μεσαιωνικὴ ἱατρικὴ ἐπιστήμη, ὀφείλονται στὴν ἔμμονη ἀναπόληση τοῦ ἀγαπημένου προσώπου· βλ. Massimo Peri, *Τὸν πόθον ἀρρωστημένος. Ἱατρικὴ καὶ ποίηση στὸν «Ἐρωτόκριτο»*, μετάφραση: Ἀφροδίτη Ἀθανασοπούλου, Πράκλειο, Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης, 1999, σ. 63-65.

9. Κριαρὰς, «Μιὰ ἰταλικὴ μετάφραση τοῦ Ἐρωτόκριτου», ὅ.π., σ. 84.

10. Ὁ.π., σ. 85.

e non posso sfuggire e mentre sto parlando
lo scorgo.

Maspero

Magari fosse facile, magari potessi
non averlo nel mio cuore e *non vederlo spesso*,
ma sono stata presa come un uccellino, non posso più sfuggire
e anche ora, mentre ti parlo, me lo figuro davanti

Luciani

Σε αυτό τὸ χωρίο, τὸ ὁποῖο περιγράφει τὴν ἀγωνία ποὺ καταπι-
έζει διαρκῶς τὴν Ἄρετούσα ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ἐκείνη παγιδεύτηκε
στὰ δίχτυα τοῦ Ἐρωτα, ἡ πρόθεσή της εἶναι νὰ μὴ βλέπει τὴ μορφή
τοῦ ἀγαπημένου συχνά, μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ αποδυναμωθεῖ ἡ ἐπιθυμία,
καὶ ὄχι νὰ ἐνισχυθεῖ, βλέποντάς τον τακτικά, ὅπως προκύπτει ἀπὸ
τὴν ἀπόδοση τοῦ Maspero. Ἡ παρεξήγηση ποὺ δημιουργεῖται ἀπὸ
αὐτὴ τὴ μετάφραση ἔχει ἐπισημανθεῖ ἀπὸ τὸν Κριαρὰ καὶ τὸν Peri,
οἱ ὁποῖοι σωστὰ παρατηροῦν ὅτι ἡ Ἄρετούσα βασανίζεται ἐπειδὴ δὲν
μπορεῖ νὰ βγάλει ἀπὸ τὸ μυαλό της τὴν εἰκόνα τοῦ Ἐρωτόκριτου καὶ
ὄχι ἐπειδὴ θέλει νὰ τὸν βλέπει συνεχῶς.¹¹

Μολονότι ὁ Κριαρὰς ἔχει ἐπισημάνει πάνω ἀπὸ εἴκοσι σκοτεινὰ ση-
μεῖα στὴ μετάφραση τοῦ Πρώτου Μέρους (παραλείψεις, παρανοήσεις,
κενὰ νοήματος, κ.ἄ.) ἐκτιμᾷ θετικά τὴ μετάφραση αὐτή.¹² Ὅμως, ἂν
ὁ μελετητὴς εἶχε ἐπεκτείνει τὴν ἐξέτασή του καὶ στὸ ὑπόλοιπο ἔργο,
ἴσως νὰ μὴν ἐπέμενε στὴν ἴδια γνώμη. Ἀναφέρω δειγματολογικὰ με-
ρικὲς παρερμηνεῖες τοῦ Maspero, ποὺ διορθώθηκαν στὴν ἔκδοσή μας:¹³

A72 (Maspero, σ. 7): ὁ προσδιορισμὸς «valente paladino» σὲ σχέ-
ση μὲ τὸν πιστὸ σύμβουλο τοῦ βασιλιᾶ Πεζόστρατο, δὲν ὑπάρχει

11. Ὁ.π., σ. 89 καὶ Peri, *Τὸ πόνου ἀρρωστημένος*, ὁ.π., σ. 56, σημ. 21: «Ἡ με-
τάφραση τοῦ Maspero [...] παρερμηνεύει τὸ νόημα τοῦ χωρίου: ἡ Ἄρετούσα βασανί-
ζεται ὄχι βέβαια γιατί θὰ ἤθελε νὰ δεῖ, ἀλλὰ γιατί, παρόλο ποὺ δὲν θὰ ἤθελε, βλέπει
διαρκῶς τὴ μορφή τοῦ ἀγαπημένου ἀποτυπωμένη στὴ φαντασία της».

12. Κριαρὰς, «Μιὰ ἰταλικὴ μετάφραση», ὁ.π., σ. 92. Πρβλ. ἐπίσης Μιχαήλ Πα-
σχάλης, «Ὁ Ἐρωτόκριτος στὰ ἰταλικά», *TA NEA*, Σαββατοκύριακο, «Βιβλιοδρόμιο»
(9-10 Μαΐου 2020), σ. 4-5.

13. Δεδομένου ὅτι ἡ ἀρίθμηση τῶν στίχων δὲν ἀντιστοιχεῖ σὲ ἐκείνη ποὺ χρησιμο-
ποιεῖ ὁ Maspero (κι αὐτό, γιατί, ὅπως εἶπαμε, ὁ μεταφραστὴς προσθέτει καὶ ἀφαιρεῖ
αὐθαίρετα στίχους, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς στὴ μετάφρασή του νὰ εἶναι
10.398 ἔναντι 10.010 τοῦ πρωτοτύπου), σημειώνουμε μόνον μέσα σὲ παρένθεση τὸν
ἀριθμὸ τῆς σελίδας ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸ ὑπὸ ἐξέταση χωρίο.

στὸ κείμενο (τὸ ὁποῖο λέει ἀπλῶς: «Ἐῖχεν ὁ βασιλεὺς πολλοὺς μὲ φρόνεψη καὶ πλούτη / συμβουλατόρους του ἀκριβοὺς καὶ μπιστικοὶ ἦσαν τοῦτοι· / μὰ ἀπ' ὅλους εἶχεν ἀκριβὸ πάντα στῆ συντροφιά του / ἕναν ὁποῦ Πεζόστρατον ἔκραζαν τ' ὄνομά του», στ. 71-74) ἀποτελεῖ μιὰ περιττὴ καὶ παραπλανητικὴ παρέμβαση.

A355 (Maspero, σ. 14): «Vedi che ti fan guerra due possenti nemici», ἐνῶ στὸ ποίημα: «Θωρῶ τὸ πῶς σὲ πολέμου δυό σου ὀχουθροὶ μεγάλοι», δηλαδὴ («τὸ βλέπω»), («τὸ παρατήρησα»), λέει ὁ Πολύδωρος στὸν φίλο του, «ὅτι εἶσαι σὲ πόλεμο μὲ δύο ἰσχυροὺς ἐχθρούς». Ἐπομένως, ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ 2ου προσώπου δὲν εὐσταθεῖ.

A494-7 (Maspero, σ. 17): «Incominciano i canti ed il re li ascoltava, / pensando fra se stesso che avessero lasciato / in ultimo il cantore che conoscer voleva: / così non si diverte il re, ma più si cruccia»). Ἀνάμεσα στὶς ἐσφαλμένες ἐπιλογές ποὺ πρέπει νὰ ἐπισημανθοῦν σὲ αὐτὸ τὸ χωρίο, ὁ μεταφραστὴς συμπύκνωσε τὴν ἄμεση παρέμβαση τοῦ βασιλιᾶ στὰ λόγια τοῦ ποιητῆ καὶ ἐξαφάνισε τὸν ἐσωτερικὸ μονόλογο («Ἀρχίσασι νὰ τραγουδοῦν κι ὁ ρήγας τοὺς ἐγροίκα· / μέσα του λέγει: – Ὡσὰ θωρῶ, ὀπίσω τὸν ἀφῆκα / τσῆ νύκτας τὸν τραγουδιστὴ πού 'θελα νὰ κατέχω· / κεῖ πού 'θελα νὰ ξεγνοιαστῶ, πλιότερη ἐγνοίαν ἔχω»), ἡ ἔκφραση «ἀφῆνω ὀπίσω» μεταφράζεται κυριολεκτικὰ ὡς «ἀφῆνω ὡς τελευταῖο», ἐνῶ ἰδιωματικὰ ἀντιστοιχεῖ στὸ «ἀγνοῶ», δηλαδὴ «δὲν ἀναγνωρίζω», ὅπως ἔχει ἀποδοθεῖ στὴ μετάφρασή μας: «Mi sembra *di non riconoscere* / il cantore notturno che volevo conoscere; / proprio ora che volevo levare un dubbio, ne avrò uno in più»).

A1032 (Maspero, σ. 32): Ὁ Maspero μεταφράζει: «[Frosini] vedeva che Aretusa era tutta sconvolta, / e con altre parole non volle più umiliarla [Aretusa]», ἀλλὰ τὸ πρωτότυπο γράφει: «[Φροσύνη] εἶδε το πῶς τὰ χεῖλη της ἔχανα ὅ,τι μιλοῦσα· / δὲ θέλει ν' ἀποδιαντραπῆ πλιότερα ἢ Ἀρετούσα», μὲ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ ὑποκειμένου στὴ βουλητικὴ φράση, ποὺ εἶναι ἡ Ἀρετούσα· ἐμεῖς ἀποδίδουμε: «capì che qualunque cosa dicesse era fiato sprecato: / non voleva che Aretusa *apparisse ancora più sfacciata*».

A1205 (Maspero, σ. 37): «e se oggi mi sciolgo, ci casco il giorno dopo»· τὸ πρωτότυπο ἔχει: «κι ἂν ξεμπερδέσω σ' μιὰ μερὰ, σ' ἄλλη καταμπερδένω», μὲ ἐμφανὴ τὴ σύγχυση τῆς λέξης «μερὰ» μὲ «μέρα» (ἐμεῖς ἀποδίδουμε: «e se mi slego da una parte, resto impigliato da un'altra»).

A1237-8 (Maspero, σ. 38): «vedi cosa fanno, com'è la loro vita, quale la loro lingua / ed in che modo viaggiano», εἶναι τὰ λόγια τοῦ Πολύδωρου, ὁ ὁποῖος συμβουλεύει τὸν Ἐρωτόκριτο νὰ φύγει στὰ ξένα γιὰ νὰ καταπραῖνει τὸ ἐρωτικό του πάθος (ἀνὰ δῆς στὰ ξένα, στὰ μακρὰ, τί κάνου, πῶς περνοῦσι / κ' ἴντα λογῆς πορεύονται κ' ἴντα λογῆς μιλοῦσι), ἐδῶ ὅμως ἡ ἀπόδοση τοῦ ῥήματος πορεύονται δίνεται κυριολεκτικά, ἐνῶ ἡ σημασιολογικὴ ἀξία του εἶναι μεταφορική, δηλ.: «πῶς συμπεριφέρονται».¹⁴

A1448 (Maspero, σ. 44): «de carte di quel prode»: ἐδῶ προφανῶς μπερδεύεται ἡ μετοχή/ἐπίθετο δοξεμένον [< δοξέομαι, τοξεύομαι] μὲ τὸ δοξασμένου [< δοξάζω]. Ἡ σωστὴ ἔννοια τοῦ ἐπιθέτου εἶναι μεταφορικὰ «αὐτὸς ποὺ χτυπιέται ἀπὸ τὰ βέλη (τοῦ Ἐρωτα)», δηλαδὴ κάθε ἄλλο παρὰ «γενναῖος» ἢ «noble jouvenceau», ὅπως μεταφράζει ὁ Kohler,¹⁵ καὶ ἀποτελεῖ ἕναν ἀκόμη χαρακτηρισμὸ στὴν περιγραφή τοῦ νέου-θύματος τοῦ Ἐρωτα, μαζί μὲ ἄλλες μεταφορικὲς ἀναπαραστάσεις στὸ ποίημα: σκλάβος, τυφλός, αἰχμάλωτο πουλί, κερὶ, χιόνι ποὺ λιώνει, καλάμι στὸν ἄνεμο, παρασυρόμενο πλοῖο.¹⁶

A1842 (Maspero, σ. 55): περιδιαβάζω μεταφράζεται «andare a passeggio», δηλ. «κάνω περίπατο», ἐνῶ σημαίνει («διασκεδάζω»), («ξεφαντώνω»).

B193 (Maspero, σ. 76): «V'era Cupido armato, poichè ardue sono / le sue mire» («γιατὶ οἱ στόχοι τοῦ [Ἐρωτα] εἶναι σκληροί»): ἡ ἔκφραση («καὶ νὰ βαρῆ ξαμῶνει») σημαίνει («ἦταν ἔτοιμος νὰ χτυπήσει»).

B332 (Maspero, σ. 80-1): «e [era] così silenzioso che il parlare, per lui / era quello che altri chiamavano tacere» (!): τὸ πρωτότυπο ἄλλο λέει: «κ' εἶναι ἡ λαλιά του ἢ σιγανὴ σὰν ἄλλου ὄντες φωνιάζη» (= «καὶ ἂν μιλοῦσε μὲ χαμηλὴ φωνή, ἦταν σὰν τὴν κραυγὴ ἐνὸς ἄλλου»).

14. Πρβλ. Ἐ. Κριαράς, *Λεξικὸ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Δημώδους Γραμματείας 1100-1669*, τ. ΙΖ', Θεσσαλονίκη 2011, σ. 215, λ. πορεύω: «Π. Μέσ. Β' Ἀμτβ. ἀρ. 4) Συμπεριφέρομαι, ἐνεργῶ, διαβιώνω» (μὲ παράδειγμα τὸ χωρίο τοῦ *Ἐρωτόκριτου* A1238).

15. Denis Kohler (ἐπιμ.), Vitzentzos Cornaros, *Erotocritos*, Carouge-Geneve, Édition Zoc, 2006, σ. 44.

16. Βλ. Peri, *Τὸ πῶθον ἀρρωστημένος*, ὁ.π., σ. 110.

B929 (Maspero, σ. 96): «*ce chi dice bugie, parla senza coraggio*»· τὸ πρωτότυπο λέει: «κι ὅποιος τὰ ψόματα μιλεῖ δίχως ἀντρεία λογᾶται» (δηλ. «*ce un uomo che mente è considerato un codardo*»).

B1153 (Maspero, σ. 103): «*Si rinfrancò Spidolionta e volle in quel momento / colpirlo nuovamente*»(!)· «ἐθάρρψε ὁ Σπιθόλιοντας κ' ἐκεῖ θὲ νὰ τοῦ δώση» (= «*Spitholiondas, credendo che lo avrebbe colpito lì*»).

B1187 (Maspero, σ. 104): «*agli volessero male*»(!)· «Καλὰ καὶ νὰ τὸ θέλασιν ὅλοι μικροί, μεγάλοι», τὸ τὸ ἀναφέρεται στὸ κονταροχτύπημα καὶ ὄχι στὸν Σπιθολιόντα!

B1547 (Maspero, σ. 114): «*un piccolo fanciullo*»(!)· «ἓνα τυφλὸ κοπέλι», ὄχι «μικρὸ κοπέλι».

Γ707 (Maspero, σ. 162): «*perché possa cessare il fuoco che li brucia*»· τὸ πρωτότυπο ἔχει: «νὰ πὰ νὰ ξάψουν τὴ φωτιά ποὺ πάσκουσι νὰ σβήσου», ἐνῶ ὁ Maspero παίρνει τὸ ρῆμα νὰ ξάψουν γιὰ νὰ πάψουν, καὶ ἀποδίδει ἐσφαλμένα τὸν στίχο, τὸ νόημα τοῦ ὁποῖου εἶναι: «ἦταν σὰν νὰ ρίχνουν λάδι σὲ μιὰ φωτιά ποὺ προσπαθοῦσαν νὰ σβήσουν».

Γ1603 (Maspero, σ. 189): «*dileguan come neve*»(!)· τὸ πρωτότυπο γράφει: «κι ὡσὰν τὰ νέφη πηαίνει» (δηλ. «*come nuvole si dileguan*»), ὄχι σὰν χιόνι.

Δ113 (Maspero, σ. 200): «*ce son nascosti i fumi che ci rendono ardenti*»· τὸ πρωτότυπο: «καὶ χωνεμένοι εἶν' οἱ καπνοὶ κεῖνοι ποὺ μᾶσε βράζου», *χωνεμένοι* σημαίνει ἐδῶ «ποὺ ἔχουν ἤδη ἀπορροφεῖ, διασκορπιστεῖ» (ἀπὸ τὸ ρ. *χωνεύω* καὶ ὄχι *χώνω*).¹⁷

Δ1340-2 (Maspero, σ. 234): «*ce brucia nel suo cuore la fiamma del coraggio / ha cominciato a battersi a quindici anni appena*»· τὸ πρωτότυπο ἔχει: «πὼς στὴν καρδιά του βρίσκεται τῆς ἀντρεῖας ἡ φλέγα / [...] δεκατριῶ χρονῶ 'τονε τό 'ρχισε κ' ἐπολέμα». Ὁ μεταφραστὴς μπερδεύει τὴ φλέγα (πρβλ. Ξανθουδίδης, *Βιτζέντζου Κορνάρου, Ἐρωτόκριτος*, ὅ.π., (Γλωσσάριον), σ. 726: «*Ader*», «*Quell*») μὲ «φλόγα» καὶ δεκατριῶ χρονῶ μὲ δεκαπέντε χρονῶ.

17. Βιτζέντζου Κορνάρου, *Ἐρωτόκριτος*, ἔκδοση κριτική [...] ὑπὸ Στεφάνου Ξανθουδίδου, Πράκλειον 1915, σ. 737 (Γλωσσάριον), λ. *χωνεύω*. Στ. Ἀλεξίου, *Ἐρωτόκριτος*, ὅ.π., σ. 519 (Γλωσσάριον), λ. *χωνεύω*.

Ὡς τελευταῖο παράδειγμα ἀπὸ τῆς πιὸ χτυπητῆς παρερμηνεῖας τοῦ Ἰταλοῦ μεταφραστῆ ἀναφέρουμε τὸ μπέρδεμα τοῦ ρήματος ἀνοιξή (< ἀνοιγῶ) μὲ τὸ οὐσιαστικὸ ἀνοιξη:

τοῦ λέγει [ὁ Βασιλιάς στον σύμβουλό του Φρονίστα]:
 «Ἐτοῦτα πού θαρρεῖς πῶς τὰ ἔχεις καὶ κρατεῖς τα,
 εἶναι μακρὰ ἀπὸ λόγου σου· καὶ σφίγγε πούρι κράτει·
 ὡσὰν ἀνοιξή ἢ χέρα σου ἄνεμος εἶν' γεμάτη».

Δ1392-1394

Ὁ Maspero μεταφράζει (σ. 236):

*È lontano da te quello che credi e spero
 d'avere stretto in pugno, invece la tua mano
 come di primavera, piena è solo di vento*

λύση πού χαλάει τὴ σαφήνεια τοῦ νοήματος ἀκόμη καὶ στὰ ἰταλικά· τί σημαίνει πράγματι ἐδῶ «come di primavera» (δηλ. «σὰν τὴν ἀνοιξη»); Ἐμεῖς ἀποδίδουμε:

*Quello che tu credi di tenere in pugno
 è ben lontano da te; stringilo pure bene,
 quando riaprirai la mano, sarà piena di vento*

δηλ. ὅταν ἀνοιξοῦν τὸ χέρι σου, δὲν θὰ σοῦ μείνει τίποτα. Ἄλλοῦ (E178) ἄλλη σύγχυση μεταξὺ ρημάτων: ὁ Maspero (σ. 262) μεταφράζει τὸν στίχο ὅχι γιατί ἐσηκώθηκα («non perché son salvo»), ἀντὶ «non perché mi sono rialzato», παίρνοντας τὸ ρ. ἐσηκώθηκα γιὰ τὸ ρ. σώθηκα.

Μιὰ ἄλλη ἀσυνέπεια ἀπαντᾶται στὸ E853-854: ὅταν ἡ Ἀρετούσα λέει:

*Δῆς θέλεις ἴντα ἐλόγιασα κ' ἴντὰ ἴβαλα στὸ νοῦ μου
 κι ὁ γάμος μου πῶς γίνεται μακρὰ ἀπὸ τοῦ κυροῦ μου*

δηλ.

*Vedrai cosa ho deciso e cosa mi sono messa in testa,
 e come il matrimonio si farà lontano da mio padre,*

ἐδῶ ὁ Maspero (σ. 281) μεταφράζει «lontano dal mio sposo!» ἀντὶ «lontano da mio padre».

Πολλὲς φορές ὁ μεταφραστὴς πέφτει σὲ ἀδιέξοδα ὅταν δὲν καταλαβαίνει τὸ ὕφος καὶ τὴ ρητορικὴ τοῦ ποιήματος. Παράδειγμα: τὸ Δ1755-1756 ἔχει ὡς ἐξῆς:

Ἄριστος πού 'χε πεθυμιὰ τέλος νὰ δῆ στή μάχη
κ' εἰς ἔτοιμο κίντυνο βαρὺ δὲν τ' ὄλπιζε νὰ λάχη

καὶ ὁ μεταφραστὴς ἐρμηνεύει στρεβλὰ ὅτι ὁ Ἄριστος, ἐπιθυμώντας νὰ δεῖ τὸ τέλος τῆς μάχης, δὲν ἔλπιζε νὰ νικήσει! (Maspero, σ. 246):

Aristo, che voleva metter fine alla zuffa,
né sperava vittoria in sì grave contesa.

Πῶς δὲν ἐλπίζει τὴ νίκη ἕνας γενναῖος ἱππότης, πού κλήθηκε νὰ διευθετησεὶ ὀλόκληρο τὸν πόλεμο σὲ μιὰ μόνο μονομαχία; Ἐπομένως ἐρμηνεύσαμε τὸ χωρίο ὡς ἐξῆς:

Aristos, che non vedeva l'ora di mettere fine al duello,
poiché non si aspettava di dover rischiare così tanto

ἀποδίδοντας στὸν σύνδεσμο καὶ τοῦ δεύτερου στίχου τὴν ἀξία αἰτιολογικοῦ συνδέσμου (ἀφοῦ, μιᾶς καί), ὅπως ἀπαιτεῖ τὸ νόημα.

Καὶ λίγο παρακάτω (Δ1759-1760) ὁ Κορνάρος περιγράφει τὸ τόσο δυνατὸ χτύπημα τοῦ Ἄριστου, χρησιμοποιώντας τὸ ρητορικὸ σχῆμα τῆς ὑπερβολῆς μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀμονιοῦ:

καὶ κατεβάζει κοπανιά, στὴν κεφαλὴ ξαμώνει,
σ' δυὸ μέσα κόψειν ἤθελε τὸ σιδερὸν ἀμόνι.

Ὁ Maspero δὲν ἔλαβε ὑπόψη του αὐτὸ τὸ σχῆμα καὶ ἐπομένως στὴν ἀπόδοση παραμελεῖ ἀδικαιολόγητα ἕνα σημαντικὸ ὑφολογικὸ στοιχεῖο (Maspero, σ. 246):

volendo, con quel colpo, dividerglielo [τὸ κεφάλι] in due.

Τὰ χωρία πού ἀναφέραμε παραπάνω δὲν εἶναι παρὰ ἕνα μικρὸ μέρος τῶν παρανοήσεων καὶ τῆς ἀνατροπῆς τοῦ ὕφους ἀπὸ τὸν Maspero. Ἐπιπλέον, πρέπει νὰ ληφθεῖ ὑπόψη ἡ παράλειψη ἀμετάφραστων στίχων, σχεδὸν σὲ κάθε σελίδα, ἐνῶ, ὅπως εἴπαμε, ἡ συνολικὴ καταμέτρηση τῶν στίχων ὑπερβαίνει κατὰ πολὺ τὴν πραγματικὴ ἔκταση τοῦ ποιήματος. Ὅλα αὐτὰ μᾶς ὠθησαν, ἢ ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ ποιητής: αὐτάνα μ' ἐκινήσασι τὴ σήμερον ἡμέρα, νὰ ἀποτολμήσουμε μιὰ νέα μεταφραστικὴ προσπάθεια, ἢ ὅποια ἐλπίζουμε ὅτι ἀνταποκρίνεται κάπως στὶς ἀπαιτήσεις τοῦ Ἐρωτόκριτου.

Ἡ προσοχὴ τοῦ μεταφραστῆ στὰ λογοπαίγνια,¹⁸ στοὺς ἰδιωματισμούς, στὰ ρητορικά σχήματα τοῦ πρωτότυπου κειμένου εἶναι δε-

18. Ἔτσι χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν Αλεξίου ἡ φράση «ἄφαντο... ὄντε ἐφάνη» (στ.

δομένη και πρέπει να αξιοποιείται στο έπακρο. Ανάλογες φροντίδες όφείλει να δείξει στον ρυθμικό βηματισμό και στις όμοιοκαταληξίες του ποιήματος. Ο δικός μας στόχος ήταν να συλλάβουμε το πιο ίκανοποιητικό νόημα για έναν Ίταλο αναγνώστη που συναντά για πρώτη φορά τόσο πολύπλοκα κείμενα σαν τον *Ερωτόκριτο*.

Στο A1654 υπάρχει το σχήμα «έν δια δυοῖν»,¹⁹ κατά το οποίο μία έννοια εκφράζεται με δύο λέξεις που συνδέονται μεταξύ τους παρατακτικά, ενώ θα έπρεπε ή μία να προσδιορίζει την άλλη:

μὰ Ἐρωτας στέκει ανάδια μου και τ' ἄρματα μου δείχνει,
βαστᾶ φωτιά κι ἀναλαμπή κι ἀπάνω μου τή ρίχνει.

ma Amore è davanti a me, tutto armato e minaccioso,
impugna i suoi strali infuocati e me li scaglia addosso.

Όπως παρατήρησε ο Άλεξίου σχετικά με τη λέξη *ἀναλαμπή*, που είναι άσχετη με τη σημερινή λόγια σημασία: «Για τον Κορνάρο είναι απλώς ένα συνώνυμο τῆς φωτιᾶς και κάποτε οί δύο λέξεις παρατίθενται [...]. Συχνά επίσης άντι τοῦ ἀλλάσσω ο ποιητής μεταχειρίζεται τὰ στρέφω και μεταστρέφω, άντι τοῦ λέγω τὸ μιλῶ (με αίτιατική) και άντι τοῦ κρύβω τὸ κουρφεύγω». Ο ίδιος μελετητής υπογραμμίζει σε αυτό την πρωτοτυπία του Κορνάρου σε σύγκριση με τον συνομήλικο και συμπατριώτη του Γεώργιο Χορτάτση, ο όποιος αποφεύγει τις λέξεις αυτές.²⁰

Προφανώς, ή προσοχή του μεταφραστή μπορεί να περιοριστεί στην έπεξεργασία κατά την απόδοση του περιεχομένου και όρισμένων ρητορικών αποχρώσεων του πρωτοτύπου, αλλά όταν το ύφολογικό επίπεδο του κειμένου ανεβαίνει, τότε ο μεταφραστής πρέπει να καταφύγει σε δεξιοτεχνίες τις όποιες ενδέχεται να μην έχει. Αυτό συμβαίνει, για παράδειγμα, με τὰ λογοπαίγνια, με τις ακολουθίες στην παρονομασία τῶν έτυμολογικών σχημάτων, όπως στην περίπτωση του στ. Δ1114:

και σκλαβωθῆ κ' εις τῆ σκλαβιά σὰ σκλάβος ν' ἀποθάνη

A311), που «είναι στο σύνολό της πρωτότυπη, γιατί μοιάζει με λογοπαίγνιο»: βλ. Στυλιανός Άλεξίου, *Κρητικά Φιλολογικά. Μελέτες*, Αθήνα 1999, σ. 355.

19. Περιττό να πούμε ότι ο προηγούμενος μεταφραστής δεν το έλαβε υπόψη του (πρβλ. Maspero, σ. 50: «colla vampa e il fuoco»).

20. Άλεξίου, *Κρητικά Φιλολογικά*, ό.π., σ. 354.

ὅπου ἡ σειρὰ σκλαβωθῆ, σκλαβιά, σκλάβος, περιέχει, μεταξὺ ἄλλων, χτυπητὲς παρηχήσεις (ἢ μετάφρασή μας προσπαθεῖ νὰ εἶναι κοντὰ στὸ πρωτότυπο, ἀφοῦ καὶ στὰ ἰταλικά υπάρχουν πανομοιότυποι τύποι: «di essere preso *schiaivo* e di morire da *schiaivo* in *schiaiviti*»).

ἸΙ, πάλι, στὸν στ. A350:

στὸ πέτασμα ποὺ ἐπέταξες μὴδὲν πετάξῃς πάλι

προσπαθήσαμε νὰ διατηρήσουμε τὴν ἠχητικότητα τοῦ κορναρικοῦ στίχου, ἀναπαράγοντας τὸν συνειρμό, ἔστω καὶ μὲ τὴν ἀπώλεια κάποιου στοιχείου ἀπὸ τὴν πυκνὴ ἀκολουθία τῶν λέξεων:

nel *volo* che hai spiccato cerca di non *involarli* più.

Ὅταν ὅμως ὁ μεταφραστὴς ἔρχεται ἀντιμέτωπος μὲ μιὰ εἰκόνα ποὺ προκαλεῖται ἀπὸ σύνθετες λέξεις, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ στ. A2153:

Ἐκρουφοαντρανίζασι κ' ἐκρουφουσνηροῦσα,

ὅπου μὲ μόνο δύο πολυσύλλαβες λέξεις ὁ Κορνάρος καταφέρνει νὰ καλύψει ἕναν ὀλόκληρο στίχο, υἱοθετώντας μιὰ ὑφολογικὴ παράδοση τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς μυθοπλασίας, ἀπὸ τὸν Διγενῆ μέχρι τὰ δημῶδη βυζαντινὰ ἱπποτικὰ μυθιστορήματα, ἐπιβεβαιώνοντας ἔτσι τὴν εὐλυγισία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, τότε ὁ μεταφραστὴς δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὸ ἐγχείρημα. Ἦ μόνη λύση στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι νὰ ἀπολαύσει ὁ ἀναγνώστης τὴν ὑφολογικὴ δεινότητα τοῦ ποιητῆ διαβάζοντας τὸ πρωτότυπο κείμενο.

Ὅλα ὅσα προηγήθηκαν ἀφοροῦν μονάχα τὸ γλωσσικὸ καὶ ὑφολογικὸ ἐπίπεδο. Ὁ μεταφραστὴς, ὅμως, πρέπει νὰ ἀξιολογήσει καὶ ἄλλους παράγοντες τοῦ κειμένου, οἱ ὁποῖοι ἀφοροῦν τὸ κοινωνικὸ, τὸ ἱστορικο-γεωγραφικὸ περιβάλλον καὶ τὸ ψυχολογικὸ στοιχεῖο τῶν προσώπων. Ἀναμφίβολα, ἡ ὑπόθεση τοῦ *Ἐρωτόκριτου* δὲν προσδιορίζει μόνο μιὰ συγκεκριμένη ἐποχὴ καὶ ἕνα συγκεκριμένο τόπο. Στὴν πραγματικότητα, πολλὰ ἀπὸ τὰ σύνθετα στοιχεῖα τοῦ ποιήματος, ὅπως, λ.χ., τὸ μεσαιωνικὸ σκηρικὸ (παρόλο ποὺ ἡ ἰδεατὴ Ἀθήνα μετατοπίζεται χρονικὰ σὲ μιὰ πολιτισμικὰ πολυθεϊστικὴ ἐποχὴ), οἱ ἀναγεννησιακὲς ἐπιρροὲς ποὺ περιγράφονται σὲ ἕναν διαχρονικὸ κόσμο ὁ ὁποῖος γοητεύει μὲ τὴν ἀμφισημία του καὶ τοῦ ὁποῖου τὸ νόημα καὶ ἡ ἀξία ξεπερνοῦν τὸν κάθε χρόνο καὶ τὸν κάθε τόπο. Βασικὸ στοιχεῖο εἶναι ἐπίσης ἡ καλλιτεχνικὴ ἱκανότητα τοῦ Κορνάρου, τὸ ὕφος του, ἡ συνδυαστικὴ τέχνη καὶ ἡ προσαρμογὴ τῶν πηγῶν του, ὅποτε γίνεται ἀντιληπτὸ ὅτι ἡ γνώση τῆς γλώσσας ἀπὸ μόνη

της δὲν ἀρκεῖ γιὰ μιὰ καλὴ μετάφραση τοῦ ἔργου. Ἀπαιτεῖται ἰδιαιτέρη καλλιτεχνικὴ εὐαισθησία, συγγραφικὸ ταλέντο καὶ καθολικὴ κατανόηση τοῦ ὕλικου, γιὰ νὰ φτάσει στὸν ἀναγνώστη, νὰ μεταφέρει ὅλες τὶς πληροφορίες, ὅλα τὰ συναισθήματα ποὺ εἶχε κατὰ νοῦ ὁ δημιουργός του.

Ὅποιοι ἄλλωστε ἐπιχειρεῖ νὰ προσεγγίσει ἕνα ποίημα ὅπως ὁ Ἐρωτόκριτος δὲν μπορεῖ νὰ μὴν λάβει ὑπόψη ἕνα σύνολο ἱστορικῶν, κοινωνικῶν καὶ ἀνθρωπολογικῶν παραγόντων ποὺ κάνουν τὴ διαφορά μετὰ τὸν σύγχρονο πολιτισμό. Ὅπως πολὺ εὐστοχα ὑπογράμμισε ὁ Ἀλεξίου:

«Πι βᾶση εἶναι, νομίζω, ἡ ἰδιόμορφη θέση τῆς βενετοκρατικῆς ἀριστοκρατίας. Ἦταν μιὰ τάξη γαιοκτημόνων, γλωσσικὰ καὶ ψυχικὰ ἐξελληνισμένῃ ἀπὸ αἰῶνες, στενὰ δεμένη μετὰ τὴν Κρήτη, ζώντας πότε στὴν πόλη καὶ πότε στὸ χωριὸ σὲ ἐπαφὴ μετὰ τὸν λαϊκὸ ἀγροτοποικμενικὸ καὶ βουνήσιο κόσμο τῆς Κρήτης, ποὺ ἤταν [...] ψυχικὰ καὶ γλωσσικὰ ρωμαλέος καὶ ἀνόθευτος. Ἀνεβαίνοντας πρὸς πάνω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο αὐτό, χάρη στὴ μὀρφωση καὶ τὴ σχέση μετὰ τὴν Ἰταλία, ἀποκλίνοντας ἀπὸ τὸ λαϊκὸ καὶ τοπικὸ, βρῆκε ὁ Κορνάρος τὸ μυστικὸ νὰ μείνει ὁ ἄνθρωπος τοῦ τόπου καὶ τοῦ λαοῦ του».²¹

21. Ἀλεξίου, *Κρητικὰ Φιλολογικά*, ὅ.π., σ. 364.